

نهاد برگزار کننده همایش: موسسه قانون یار

((با همکاری و حمایت معنوی دانشگاه فرهنگیان، آموزش و پرورش، بنیاد شهید و امور ایثارگران، سازمان ارشاد اسلامی، سازمان شهرداری (استان کرمانشاه) مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (استان تهران) و ...))

سردبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی (نمایه مقالات در ۸ پایگاه ملی و بین المللی)
تاریخ برگزاری همایش: ۱۱ اسفند ۱۴۰۱ شماره مقاله: ۵۴۸: ۱۹/۲ رده بندی کنگره: الف ۲۴/۱۱۸۰

بررسی تاثیرات سلطنت ایلخانان مغول (۶۵۴-۵۷۳۶ق)

بر مذهب تشیع در ایران

فرحناز پریدار^۱

پژوهشگر و محقق

محمد کفاش

پژوهشگر و محقق

ابراهیم مومنی

پژوهشگر و محقق

چکیده

واکاوی تاثیرات تشکیل دولت ایلخانان مغول در ایران بر روند جریان تشیع در این سرزمین از اهمیت خاصی برخوردار است. این امر می تواند، علت گسترش تشیع در ایران را که بعدها موجب رسمیت یافتن آن در ایران شده را تا حدودی نشان دهد. در این پژوهش سعی بر این است که به این سوال پاسخ داده شود که سلطنت ایلخانان مغول در ایران چه تاثیراتی بر مذهب تشیع داشته است؟ بررسی های انجام شده در منابع تاریخی با روش کتابخانه ای و بهره گیری از روش توصیفی و تحلیلی نشان می دهد، سلطنت ایلخانان مغول موجب بسترسازی حضور علما در عرصه ی سیاست و پذیرفتن مناصب حکومتی شد. همچنین زمینه مناظرات علمای امامیه با دیگر اندیشمندان و علمای سایر مذاهب در حضور سلطان مغول و دیگر امرا و وزرای مغول را فراهم ساخت که در نتیجه باعث اثبات حقانیت شیعه و پذیرفتن مذهب شیعه از سوی برخی از ایلخانان مغول شد. همین امر باعث انجام اقداماتی از جمله ضرب سکه به نام دوازده امام (علیهم السلام)، خواندن خطبه به نام ائمه اطهار (علیهم السلام)، حذف نام خلفای سه گانه از خطبه و سکه در راستای ترویج و گسترش تشیع از سوی ایشان شد.

واژگان کلیدی: ایلخانان مغول، مذهب تشیع، شیعه

بخش اول: بررسی و تحلیل اولیه موضوع

حمله مغولان به عنوان یکی از مهم ترین حادثه‌های تاریخی ایران، تمامی ارکان و بنیان‌ها و جریان‌ات فکری و مذهبی از جمله جریان شیعه را تحت تأثیر خود قرار داد و به همین دلیل باعث شده که اهمیت خود را در سده‌های بعدی حفظ کند. حمله مغولان توسط چنگیزخان مغول شروع شد و توسط نوه اش هلاکوخان در داخل ایران تداوم یافت. هلاکو برای تسلط و تصرف تمامی سرزمین‌های ایران از هیچ ابزاری فروگذار نکرد. وی در سال ۶۵۶ ق بغداد را به تصرف در آورد و موفق شد در ایران با تصرف قلاع اسماعیلی حکومت ایلخانی را تاسیس کند. تشکیل سلسله ایلخانی در ایران بر رشد و گسترش جریان تشیع در ایران نقش بسیار مهمی داشته که در این نوشتار تلاش می شود این امر مورد واکاوی قرار گیرد. نویسندگان و محققان فراوانی اعم از خارجی و ایرانی به صورت کلی درباره عصر مغول و حکومت ایلخانی، آثار و مکتوبات چشم‌گیری در قالب کتاب، پایان نامه و مقاله به رشته تحریر در آورده‌اند. لازم به ذکر است، آثار موجود اغلب در خلال پژوهش‌های خود به صورت جزئی و پراکنده، "تأثیرات سلطنت ایلخانان مغول بر مذهب تشیع" را ذکر کرده‌اند. برخی از مهم ترین آنها عبارتند از: پایان نامه «جایگاه و کارکرد نهاد وزارت در عهد مسلمانی ایلخانان» نوشته عارفه یوسف‌وند. منحصرأ به وزارت خواجه سعدالدین ساوجی از صفحه ۸۵ تا صفحه ۹۱ پرداخته است. پایان نامه «وزرات در دوره مغول» نوشته عباس بیات. در فصل چهارم تحت عنوان بررسی خاستگاه سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاندان وزارت، از صفحه ۱۱۶ تا صفحه ۱۲۴ به دوران وزارت خواجه نصیرالدین طوسی پرداخته است. مقاله «بررسی دیوان سالاری ایلخانان با تکیه بر تشکیلات قضایی» نوشته فاطمه نجفی و محمدرضا رحمتی. از صفحه ۸۵ تا صفحه ۸۶ به تولیت و سرپرستی اداره اوقاف ایلخانان توسط خواجه نصیرالدین طوسی پرداخته است. مقاله «نقش وزرای مسلمان در وضعیت سادات در دوره ایلخانان»

نوشته احمد فضلی نژاد و فریده نیکبخت. در این مقاله از صفحه ۷۵ تا صفحه ۷۶ به معرفی، سرگذشت و وزرات خواجه نصیرالدین طوسی به صورت اجمالی در این دوره پرداخته شده است. مقاله «نقش وقف در گسترش تشیع در دوره ایلخانان» نوشته حسین یزدی و صدرالله اسماعیل زاده. این مقاله از صفحه ۱۵۴ تا صفحه ۱۵۸ به نقش خواجه نصیرالدین طوسی به عنوان متولی و سرپرستی اداره اوقاف در زمان حیاتش می پردازد. مقاله «خواجه نصیرالدین طوسی و رصدخانه مراغه» نوشته مدرسی زنجانی. این از صفحه ۹۳ تا صفحه ۹۷ به چگونگی تاسیس رصدخانه و نقش خواجه نصیر در این رصدخانه و نیز به محل و ابزار آلات رصدخانه می پردازد. پایان نامه‌ها و مقالات مذکور فوق به برخی از تأثیرات سلطنت ایلخانان مغول بر مذهب تشیع از جمله پذیرش مناصب حکومتی علمای امامیه دوره ایلخانی، به صورت اجمالی پرداخته اند. با مشاهده و مطالعه منابع پیشینه مطالعاتی مذکور دریافتیم آثار موجود اغلب در خلال پژوهش های خود به صورت جزئی و پراکنده، "تأثیرات سلطنت ایلخانان مغول بر مذهب تشیع" را بیان کرده‌اند. لذا بر آن شدیم تا تحقیقی جداگانه در این باره ارائه دهیم. نهایتاً باید اذعان داشت تشکیل سلطنت ایلخانی در ایران تأثیرات مثبت فراوانی بر مذهب تشیع گذاشته که در ادامه به این تأثیرات اشاره می شود.

بخش دوم: بستر سازی ورود علما در عرصه سیاست و پذیرش مناصب حکومتی

یکی از عناصر مهم و کلیدی در تبلیغ و ترویج مذهب تشیع عالمان دینی هستند که مهم ترین نقش و کارکرد را در این عرصه دارند. اگر گذشته و تاریخ حکومت های پیشینان را مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم، خواهیم دید که علمای شیعی امامی با تأسی و الگو پذیری از سیره ائمه اطهار(علیهم السلام) و تأسی به آن بزرگواران(علیهم السلام) در صورت داشتن قدرت و مهیا بودن شرایط، با حاکمان ظلم و جور مبارزه کرده و در صورت عدم قدرت سعی در نفوذ بین آنان و مدارا کردن و پذیرفتن مناصب و مشاغل حکومتی از سوی حاکمان را داشته‌اند تا از سخت گیری،

ظلم و ستم آنان نسبت به مردم کاسته و حتی آنان را به دین اسلام و مذهب تشیع تشویق و ترغیب نمایند. ایلخانان مغول به علمای شیعی امامی فرصت ورود پیدا کردن به عرصه سیاست و پذیرفتن مناصب و مشاغل مختلف حکومتی را دادند. علمای نام‌آور شیعی امامی بزرگی در این دوره مناصب متعدد حکومتی را از سوی حاکمان ایلخانی اتخاذ کردند؛ خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲ ه.ق) نخستین عالم شیعی امامی بود که در دوره ایلخانان موفق به کسب منصب وزارت که مهم‌ترین منصب در همه حکومت‌ها می‌باشد، از سوی حاکم ایلخان مغول هلاکو خان شد. وی به سبب تبحر زیاد در علم نجوم و هم‌چنین علاقه وافر هلاکو خان به این علم جهت پیش-بینی فتوحات و آینده‌نگری توانست در کنار حاکم ایلخان بماند^۱ و نیز ایشان از فرستادن خواجه نصیر نزد برادرش منگوقاآن سرباز زد.^۲ وی نزد هلاکو خان بسیار مورد احترام و توجه بود تا آنجا که توانست به مقام وزیری و مشاور و ملازم خاص^۳ ایلخان دست یابد. خواجه بواسطه‌ی این مقام و جایگاه اقدامات مدبرانه‌ای همچون مهار کردن قوم وحشی مغول شد و علاوه بر جلوگیری از تخریب بلاد و اماکن از قبیل حله، کربلا و نجف،^۴ حامی و شافع جان بسیاری از علما^۵ و مردم عامه اعم از شیعه و سنی شد که مورد خشم هلاکو خان قرار گرفته بودند، هم‌چنین تشویق و ترغیب

۱. راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۸، ص ۵۵۲.

۲. خواند میر، تاریخ حبیب السیر: از حمله مغول تا مرگ ایلخان اسمعیل اول، ج ۳، ص ۱۰۳.

۳. همان، ص ۱۰۶.

۴. حکمتیان، نقش علمای شیعی عصر ایلخانی در گسترش حیات سیاسی-اجتماعی تشیع با تاکید بر نقش خواجه نصیرالدین طوسی و علامه حلی، ص ۵۰-۵۲.

۵. از جمله علمایی که گرفتار خشم حاکم ایلخان مغول هلاکو خان شدند و ایشان فرمان قتل آنان را صادر کرد همچون ابن ابی الحدید (شارح نهج البلاغه)، موفق‌الدین برادر وی، ولی خواجه نصیرالدین طوسی با توجه به آن جایگاه و مقامی که در نزد ایلخان مغول هلاکو خان داشت شافع جان آنان شد. (حکمتیان، نقش علمای شیعی عصر ایلخانی در گسترش حیات سیاسی-اجتماعی تشیع با تاکید بر نقش خواجه نصیرالدین طوسی و علامه حلی، ص ۳۴).

ایلخان به بازسازی بلاد و اماکن^۱ و ساخت بناهای عام المنفعه از دیگر اقدامات اوست^۲ که تاثیر بسزایی در تبلیغ و ترویج مذهب تشیع داشت. از دیگر علمای شیعی امامی خواجه سعدالدین ساوجی یا آوجی (...-۷۱۱ه.ق) بود که در دوره حکومت غازان خان و اولجایتو منصب وزرات را بصورت اشتراکی همراه با خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی (۷۱۷-۶۴۸ه.ق) برعهده داشت. ساوجی وزیری سخاوتمند، فاضل، دانشمند، هنر دوست و هنر پرور بود. وی در تبلیغ و ترویج مذهب تشیع و تکریم علما اهتمام و توجه داشت نیز در شیعه شدن ایلخان مغول اولجایتو نقش بسزایی ایفا کرد.^۳ هم چنین علامه حلی (۶۴۸-۷۲۶ه.ق) رساله سعدیه^۴ را به نام وی تالیف کرد و از وی بسیار ستایش کرد.^۵ از دیگر علمای شیعی امامی که در دوره ایلخانان مغول منصب و شغل دولتی داشت، علی بن عیسی اربلی (...-۶۹۲ه.ق) بود. وی در سال ۶۶۰ هجری - قمری، به ریاست دیوان الإنشاء^۶ بغداد رسید که یکی از مهم ترین دیوان‌های مملکتی بود. مهم ترین و اساسی ترین

۱. همان، ص ۴۸-۴۹.

۲. مشکاة، تاریخ تشیع در ایران، ص ۹۱۲؛ صاحب جواهر، آثار الشیعه الامامیه، ج ۴، ص ۵۷ - ۵۶.

۳. نجاتی، سید تاج الدین حسینی آوی، ص ۳۵-۴۰.

۴. کتاب «الرساله السعديه» توسط علامه حلی در موضوعات مختلفی همچون مباحث علم اصول، کلام، فقه و مباحث اخلاقی به صورت مختصر به انگیزه هدیه دادن کتاب مذکور به سعد الدین محمد بن علی ساوجی وزیر سلطان محمد خدابنده معروف به اولجایتو، به زبان عربی در یک جلد تألیف شده است، این کتاب اصول و فروع دین و قسمتی از عبادات را به صورت مختصر دارا می‌باشد و در مرحله نخست مباحث علم اصول، مباحث کلامی و اعتقادی و قسمتی از عبادات از جمله طهارت، صلاه و صوم در آخر مباحث اخلاقی را بیان و مطرح می‌کند. مطالب کتاب با عناوین فصل، مسأله و بحث تقسیم شده است.

۵. صاحب جواهر، آثار الشیعه الامامیه، ص ۷۸؛ شوشتری، مجالس المومنین، ص ۴۸۸ - ۴۸۷.

۶. دیوان الانشاء؛ این دیوان در سرزمین‌های مختلف به نام‌های «دیوان رسائل» و «دیوان ترسل» نیز نامیده می‌شد، مهم ترین وظیفه این دیوان تنظیم و ارسال نامه‌های دولتی، بویژه فرمان‌های خلیفه مسلمین به سراسر نقاط قلمرو عالم اسلامی بود این دیوان نخستین دیوانی بود که در صدر اسلام و در طول حیات پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) ایجاد می‌شد که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) جهت به دعوت به سلام نامه‌هایی به سران و بزرگان بلاد دیگر می‌فرستاد. (ولایتی، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، ج ۱، ص ۴۵۰-۴۵۳)

وظیفه دیوان الإنشاء جمع آوری، تنظیم، تدوین و ارسال کلیه فرمان ها، اسناد سیاسی و اداری و نامه های سلاطین، وزیران و سایر شخصیت های مهم بود. اربلی توسط علاء الدین عطاملک جوینی که آن زمان حاکم بغداد بود به این سمت منصوب شد.^۱ از علمای شیعی امامی دیگری که در دوره حاکمیت یابی ایلخانان مغول به مشاغل حکومتی منصوب شدند؛ سید بن طاووس (۵۸۹-۶۶۴ه.ق) در زمان هلاکوخان به دستور وی به مقام نقابت^۲ علویان دست یافت^۳ و نیز سید تاج الدین آوجی (...-۷۱۱ه.ق) در زمان حکومت اولجایتو از طرف وی نقابت مناطقی همچون ری، عراق، خراسان و فارس را بر عهده گرفت.^۴ این دو عالم بزرگ شیعی در ترویج و گسترش تشیع نقش بسزایی ایفا کردند؛ بدین معنا در این دوره حاکمان ایلخانی خصوصا غازان خان امتیازات ویژه ای از جمله ساختن دارالسیاده در بلاد اسلامی، احیاء و ایجاد موقوفات جهت امرار و معاش

۱. صدر، شیعه و پایه گذاری علوم اسلامی، ص ۱۵۳.

۲. نقیب به سرپرست، اداره کننده گروه و نیز به متصدی امور سادات، اشراف و غریبان گفته می شود. برای نخستین بار خلفای عباسی به جهت ازدیاد نسل سادات، مخالفت های پی در پی آنان با عباسیان، محبوبیت و نفوذ آنان در بین مردم و نیز عباسیان برای کنترل و راضی نگه داشتن سادات این منصب را بوجود آوردند. نقیب شخصی عالم و با نفوذ است که توسط خلیفه یا والی انتخاب می شود و تحت نظر حکومت سرپرستی سادات را عهده دار می شود و این منصب با فرمان خلیفه رسمیت می یابد. نقیب برای جلوگیری از سوءاستفاده از مدعین دروغینی ک خود را از سادات می کردند، وظیفه داشت در انساب سادات بسیار دقت کند و از هر شهری سلسه نسب سادات ساکن آن شهر در دفتری فراهم می آورد که به آن «جریده» می گفتند و بعضا یکی از نسب شناسان شهر را به این کار می گماشت. وظایف نقیب: ۱. رسیدگی به جرایم و جنایات و شکایات سادات. ۲. برخورد جدی با مدعیان دروغینی که خود را از سادات معرفی می کردند و برای احتیاط و دقت بیشتر در انساب سادات، دو نسب شناس علوی و غیر علوی به عنوان دو عادل نقیب را در این کار یاری و کمک می کردند. ۳. رسیدگی به سادات فقیر و ایجاد زمینه های استغال جهت جلوگیری از تكدی گری سادات و فراهم آوردن زندگی مناسب برای آنان. ۴. نظارت بر موقوفات آنان. (گروه تاریخ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تاریخ تشیع، ص ۳۶۲-۳۶۳).

۳. جمعی از محققان پژوهشکده باقرالعلوم، بازنویسی گلشن ابرار، ج ۱، ص ۱۵۹.

۴. الویری، مروری بر جغرافیای تاریخی آوه مهد تشیع در ایران، ص ۱۲۲ - ۱۲۱.

برای سادات داده بود. لذا کسانی بخاطر سوء استفاده از این موقعیت، به دروغ خود را از زمره سادات معرفی می کردند به همین سبب می بایستی نقیب در راستگویی و دروغگویی نسب سادات دقت بسیار کند. در نتیجه توجه خواص همچون حاکمان و علما به سادات باعث می شد تا دیگران به منزلت سادات (علیهم السلام) و در پی آن به قداست ائمه اطهار (علیهم السلام) آگاه شوند و این آگاهی و آشنایی آنان گامی در جهت آشنا شدن با مذهب تشیع بود.

بخش سوم: ورود علمای امامیه به مناظرات و اثبات حقانیت شیعه امامیه

مذهب هر جامعه‌ای به عنوان رکن اصلی فرهنگ آن جامعه به حساب می آید و یکی از راه‌هایی که باعث انتقال و ترویج مذهب و فرهنگ مذاهب به دیگر جوامع می شود، جلسات مناظره است. در عصر ایلخانان علمای شیعی امامی به وسیله مناظرات، مصونیت مذهبی جامعه شیعه را عهده دار شدند. ایلخانان مغول از علمای شیعی امامی برای شرکت در مناظرات علمی دعوت می کردند و این زمینه‌ای می شد تا آن‌ها فرصت اثبات حقانیت مذهب خود را داشته باشند. یکی از علمای شیعی امامی که توانسته است به سبب مناظرات علمی خود تاثیر بسزایی در تبلیغ و ترویج تشیع داشته باشد، به گونه‌ای که باعث شد تا ایلخان مغول، غیاث الدین محمد خداپسند معروف به اولجایتو، شیعه شود، علامه (۶۴۸-۷۲۶ ه.ق) است. وی یکی از عالمان تاثیرگذار شیعی در ترویج مذهب تشیع است و تشیع مرهون اقدامات علمایی همانند ایشان است. ابوالقاسم قاشانی،^۱ جریان

۱. شمس‌الدین یا جمال‌الدین ابوالقاسم عبدالله بن علی بن محمد ابی طاهر کاشانی (القاشانی، کاشی)، شیعه، مورخ، نویسنده و از خانواده هنرمندی بود که اکثر آن‌ها در کاشی کاری ماهر و استاد بوده‌اند. وی نیز در این حرفه مهارت داشت؛ ولی به کارهای دیوانی و مشاغل علمی و ادبی پرداخت و به خدمت سلاطین ایلخانی درآمد. تاریخ ولادت او مشخص نیست و از تاریخ‌نگاران عصر ایلخانی می باشد و معروف ترین اثر وی کتاب تاریخ اولجایتو می باشد. (نرم افزار تاریخ ایران اسلامی، قسمت کتابشناسی)

شیعه شدن ایلخان مغول اولجایتو و تاثیر مناظرات علمای امامیه را این چنین بیان می کند: بعد از آنکه اولجایتو در سال ۷۰۳ هجری-قمری به سلطنت رسید، به دین اسلام گروید و مذهب حنفی اختیار کرد و این امر باعث شد تا علمای حنفی همچون ابوالنعمان که ملازم ایلخان مغول بود، با علمای شافعی همچون خواجه رشید الدین فضل الله همدانی به نزاع پردازند. خواجه رشید الدین، خواجه نظام الدین عبد الملک مراغه‌ای را که فردی متبحر، متقین و شافعی مذهب بسیار متعصب بود، به ایلخان مغول اولجایتو معرفی کرد و به درخواست خواجه رشید الدین، ایلخان مغول منصب قضاوت در ممالک ایران را به خواجه نظام الدین سپرد. وی در حضور ایلخان مغول با علمای حنفی به مناظره و مجالسه می پرداخت. از آنجا که وی اعلم شافعیان و نیز در فن مناظره بسیار متبحر بود، آنان را مغلوب می کرد. بیانات وی و مغلوب شدن علمای دیگر در مجلس مناظره باعث شد تا ایلخان مغول تحت تأثیر مناظرات و ادله وی به مذهب شافعی بگردد. تغییر مذهب سلطان باعث تشدید نزاع و اختلاف بین حنفیان و شافعیان شد تا آنجا که پسر صدر جهان بخارا ۱۱ به دربار سلطان اولجایتو آمد و از خواجه نظام الدین عبد الملک مراغه‌ای به ایلخان مغول شکایت کرد و از خواجه نظام الدین خواست تا در حضور ایلخان مغول به مناظره پردازند، سرانجام این دو فرد در حضور

۱. صدرالدین احمد خالدی زنجانی حنفی مذهب بود، در سال ۶۹۲ ه.ق. از سوی گیخاتوخان بسمت وزیری و صاحب دیوانی منصوب گشت. وی در دوران وزارتش به جای مغولان افرادی از بین مسلمین انتخاب و به امور و مشاغل دولتی گماشت. بدلیل فضل و بخشش های بی حد و مرز وی و اسراف های زیاد ایلخان، کشور دچار بحران مالی شدید گشت. صدر جهان برای خلاصی از این بحران به ایلخان پول کاغذی چا و را که در چین رواج داشت پیشنهاد داد، و ایلخان دستور داد که همه مردم در معاملات و بازار خود به جای سکه و زر از پول کاغذی استفاده کنند، ولی مردم از این امر بدلایلی همچون وابستگی آن ها به زر و سکه و عدم سابقه چنین امری از این دستور پیروی نکردند و در نهایت چنین تدبیری با شکست مواجه شد. هم چنین صدر جهان در دوران حکومت بایدوخان و غازان خان منصب وزرات را از سوی آن ها برعهده داشت، عاقبت وی به دستور غازان خان در ۶۹۷ ه.ق. به قتل رسید. (اقبال آشتیانی، تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری، ص ۲۴۷-۲۶۶)

سلطان و دیگر امرا و وزرای مغول به مناظره و مجالسه نشستند. و در این مناظره این دو عالم برای مغلوب ساختن دیگری معایب و نقایص مذهب یکدیگر را عیان کردند، این امر باعث پشیمانی و نکوهش امرا و وزرای مغولی توسط یکدیگر مبنی بر اینکه چرا ترک ادیان نیاکان خود کرده‌اند و دین و مذهبی دیگر انتخاب کردند، هم چنین ایلخان مغول اولجایتو را بر آن داشتند که به دین و آیین نیاکان و اجداد خود برگردد و از تغییر دین و مذهب خود توبه کند و به مدت سه ماه هیچ یک از مناسک و شرایع اسلام را انجام ندهد. اما ایلخان مغول در این مدت در شک و تردید بود که در این بین امیر ترمناس^۱ وی را دعوت به مذهب تشیع کرد و به ایلخان گفت چون غازان فردی عاقل و خردمند بود، به مذهب شیعه گرایش داشت شما نیز از وی پیروی کنید و مذهب شیعه هیچ عیب و نقصی ندارد. ایلخان مغول اولجایتو پرسید مذهب شیعه کدام است؟ وی گفت آنکه به رفض مشهور است. ایلخان مغول بر وی غضب کرد و با حالت خشمگین گفت که مرا رافضی می‌گردانی؟ امیر ترمناس در جواب ایلخان برای تفهیم وی چنین گفت در دین اسلام به کسی رافضی می‌گویند که معتقد به این است که پادشاهی ایلخانی بعد از چنگیزخان به فرزندان وی می‌رسد و می‌تواند قائم مقام او باشد، اما اهل سنت امیری را به او ارجحیت داده و به جای او سزاوار می‌دانند استدلال امیر ترمناس باعث شد تا ایلخان مغول به شیعه رغبت پیدا کند. وی چون به گفتار امیر ترمناس اعتماد و اطمینان کامل نداشت، لذا به تفحص و جستجو در این باره پرداخت که در این زمان سید تاج الدین آوجی با برخی دیگر از علمای شیعی، اولجایتو را به گرویدن به مذهب شیعه ترغیب و تشویق می‌کردند، اما خواجه نظام الدین عبد الملک مراغه‌ای به سبب مناظراتی که با آن‌ها در حضور ایلخان مغول داشت با بیان ادله و استدلال آن‌ها را مغلوب می‌کرد،

۱. در منابع تاریخی ترمناس، طرمطاز، آورده شده است نام پسر یکی از بخشیان بنام «بایجو» می‌باشد، وی از زمان کودکی در ری میان شیعیان تربیت یافته است و بر مذهب آنان خو گرفته است و چون از دیرباز در خدمت غازان خان بسر می‌برد نزد او گستاخ بود. (صفا، تاریخ ادبیات در ایران، ج ۳، بخش ۱، ص ۱۵۱)

و شکست می‌داد و اولجایتو را از اختیار کردن مذهب تشیع منع می‌کرد. زمانی که ایلخان مغول به بغداد رفت در آنجا بعد از رفتن به زیارت حضرت علی (علیه السلام) در اثر دیدن خوابی که در آن وی را به خلاصی و نجات بشارت داده بود، به مذهب شیعه گروید و به اصحاب و یاران خود گفت در اختیار کردن و گرویدن به این مذهب مختارند و سپس اقداماتی در جهت گسترش تشیع انجام داد که به قرار ذیل است: ۱. حذف نام خلفای سه گانه از خطبه و ذکر نام ائمه (علیهم السلام) همچون حضرت علی (علیه السلام) و حسنین (علیهم السلام). ۲. حذف نام خلفای سه گانه از سکه و ضرب سکه به نام ۱۲ امام (علیهم السلام) شیعی در سکه. ۳. افزودن ذکر «حیّ علی خیر العمل» به اذان. ۴. دعوت علمای شیعی از بلاد دیگر به سلطانیه از جمله علامه حلی و پسرش فخر المحققین. وی علامه حلی را ملازم خود قرار داد و همیشه با ایشان به مناظره و مباحثه مسائل و مباحث عقیدتی در حوزه کلام، اصول و فقه می‌پرداخت. ۱. بنابراین می‌توان علل شیعه شدن ایلخان مغول اولجایتو را اینگونه فهرست کرد: ۱. اختلافات مذهبی شدید بین مذهب حنفی و شافعی و نیز آشکار شدن معایب و نقایص این دو مذهب برای ایلخان؛ ۲. دعوت وی به گرویدن و اختیار کردن مذهب تشیع توسط امیر ترمناس؛ ۳. تشویق و ترغیب کردن ایلخان مغول اولجایتو به اختیار کردن مذهب تشیع توسط علمای شیعی امامی همچون سید تاج الدین آوی که در دربار ایلخان بود؛ ۴. رفتن به زیارت حضرت علی (علیه السلام) و دیدن خوابی که بشارت دهنده به خلاصی و نجات وی بود؛ ۵. دعوت از علمای حله همچون علامه حلی و فخر المحققین از حله توسط ایلخان مغول و مجالست و مصاحبت با آنان، و نیز اثبات حقانیت تشیع در مناظرات علمی علامه حلی با علمای سنی مذهب با حضور ایلخان مغول و نیز تألیف کتب علمی - عقیدتی همچون کتاب «نهج الحق و کشف الصدق» و کتاب «منهاج الکرامه فی باب الامامه» توسط علامه حلی و اهدای آن‌ها به ایلخان مغول اولجایتو.

بخش چهارم: ظهور علمای امامیه و ترویج تشیع توسط آنان

در دوره ایلخانی علمای شیعی امامی نام آور و بزرگی همچون سید بن طاووس، علامه حلی، فخر المحققین، محقق حلی، خواجه نصیر الدین طوسی، ابن میثم، شیخ حسن کاشی ظهور پیدا کردند. با توجه به این که در این دوران ادیان مسیحی، یهودی و بودایی و مذاهب دیگر نیز وجود داشت و از نعمت آزادی برخوردار بودند^۱ و گاه خود ایلخان مغول و همسران و وزیرانشان، مسیحی، یهودی و بودایی بودند^۲ و تبلیغات گسترده‌ای در جهت تبلیغ و ترویج دین خود داشتند. ایلخانان مغول به جهت تسامح مذهبی^۳ در امور مذهبی کمتر مداخله می کردند و بر اعتقادات دینی و مذهبی ادیان و مذاهب دیگر تعصب نمی ورزیدند و نیز محدودیتی برای آن ها ایجاد نمی کردند این تسامح مذهبی سلاطین مغول باعث شد تا علمای شیعی نسبت به مذهب خود به نشر و تبلیغ بپردازند^۴ و با آزادی اندیشه و بدون تقیه آثار ارزشمندی را در دانش های عقلی و نقلی، زمینه های رشد، ترویج و تعالی مذهب تشیع امامی را در ایران فراهم ساختند. علمای امامیه عصر ایلخانی در عرصه های علوم مختلفی همچون فلسفه و کلام، منطق، تفسیر و حدیث، فقه و اصول، عقاید، زیارات و ادعیه و... آثار ارزشمند زیادی به رشته تحریر در آوردند، به دلیل عدم گنجایش ذکر همه آن ها در اینجا لذا فقط به چند مورد از آن ها اشاره می کنیم: کتاب تجرید الاعتقاد نوشته خواجه نصیرالدین طوسی، کتاب نهج الحق و کشف الصدق نوشته علامه حلی، کتاب معارج الاصول نوشته محقق حلی و کتاب اقبال الاعمال نوشته سید بن طاووس، که هر کدام تاثیر بسزایی در ترویج و تبلیغ مذهب تشیع داشتند.

۱. راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۹، ص ۲۶۷.

۲. مرتضوی، دین و مذهب در عهد ایلخانان، ص ۲۱-۲۲؛ سعید الهی، ایلخانان بودایی در ایران، ص ۵۵-۵۹.

۳. رضوی، نقش شیعیان امامی اثنی عشری در اسلام پذیری ایلخانان، ص ۳-۱۰.

۴. راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۹، ص ۲۶۸.

بخش پنجم: حمایت از تاسیس مراکز علمی و تحقیقاتی

یکی دیگر از تأثیرات مثبتی که ایلخانان مغول برای شیعیان داشتند حمایت آنان در جهت تاسیس مراکز علمی - تحقیقاتی همانند رصدخانه مراغه^۱ بود. بود. علاقه ایلخان مغول، یعنی هلاکو خان به علم نجوم و واداشتن خواجه نصیرالدین طوسی به این کار با توجه به مقام و موقعیت ممتاز و ویژه‌ای که در نزد هلاکو داشت، باعث شد تا اینکه وی به درخواست خواجه نصیر دستور ساخت رصدخانه مراغه را صادر کند^۲ و نیز حمایت‌های مالی بسیاری جهت ساخت رصدخانه به انجام رساند.^۳ تسلط و تبحر بسیار وافر خواجه بر دانش‌ها و علوم عصر خویش، باعث مقبولیت و محبوبیت زیادی در میان علمای آن دوران شد، این امر سبب گردید، که علما و اندیشمندان زیادی به ایجاد روابط با وی شور و اشتیاق فراوانی از خود نشان دهند.^۴ از این رو، ساخت رصدخانه مراغه برای خواجه نصیر بهترین فرصت بود تا از تمام علما همچون مؤید الدین غرضی عالم در علم هندسه و متخصص آلات رصد از دمشق، فخرالدین مراغه‌ای طیب و استاد در علوم ریاضی از موصل، فخرالدین اخلاطی مهندس و متبحر در علوم ریاضی از تفلیس، و عالمان دیگری را نیز از دیگر بلاد دعوت به همکاری کند.^۵ تهیه نقشه شکل کره زمین، طول و عرض بلاد، جزایر و

۱. این رصدخانه با مشورت علما در طرف شمال غربی شهر مراغه در بالای تپه بلندی که به زبان ترکی «رصدمراغی» (کوه رصد) ساخته شد. محمدتقی، مدرس رضوی، احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، ص ۲۴.

۲. نصر، در آمدی بر زندگی و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، ص ۵.

۳. آیتی، تحریر تاریخ و صاف، ص ۳۷؛ بنگرید به: اعظمی، اسلام پذیری ایلخانان با تکیه بر سلطنت غازان خان؛ باباخانیان، طرح مجموعه علمی تاریخی خواجه نصیرالدین طوسی، ص ۶۵.

۴. خالقی، نقش سیمای جمهوری اسلامی ایران در ایجاد و ترویج یک الگوی ایرانی-اسلامی مطالعه موردی: خواجه نصیرالدین طوسی، ص ۴۹.

۵. آیتی، تحریر تاریخ و صاف، ص ۳۷. و نیز: مستوفی، تاریخ گزیده، ص ۵۹۰.

دریاها، تهیه جداولی برای تعیین طول روز و ساعات در فصول چهارگانه از جمله کارهای علمی - تحقیقاتی این رصدخانه به شمار می‌رفت. محصول دیگر علمی-تحقیقاتی این مرکز علمی تهیه زیج ایلخانی بود که توسط خواجه نصیر و قطب الدین شیرازی انجام شد.^۱ خواجه نصیر با راهاندازی و تأسیس رصدخانه مراغه و به تبع آن جمع آوری علما از دیگر بلاد خصوصاً دانشمندان و علمای شیعی که به جهت حفظ جانسان از حمله مغولان متواری شده بودند، فرصت بی نظیر و مناسبی را برای آن‌ها ایجاد کرد، تا آن‌ها خود را از نظر علمی، بیش از پیش تقویت و به تشیع خدمت کنند.^۲ و این اقدامی بس بزرگ و قابل ستایش در جهت گسترش دین اسلام و به تبع آن مذهب تشیع بود. با تأسیس رصدخانه مراغه به عنوان نخستین مرکز علمی عهد ایلخانان، در شیوه آموزشی علوم نیز تغییراتی پدید آمد. تا قبل از آن علما با توجه به شرایطشان شاگرد یا شاگردانی را آموزش می‌دادند و شاگردان تنها با یک استاد در ارتباط بودند، ولی آموزش در مرکز علمی مراغه که مجتمع آموزشی و پژوهشی بود، جنبه رسمی و گسترده‌ای یافت و شاگردان فراوانی در ارتباط با اساتید مختلف و یک هیئت علمی منسجم انتخاب شده قرار گرفتند و امکان تبادل نظر و بیان اندیشه‌ها و برگزاری کرسی‌های آزاد اندیشی به صورت وسیع برایشان میسر گردید علاوه بر این در این مرکز وحدت علمی وجود داشت یعنی علمای فراوانی با هر دین و مذهبی گرد هم آمده و به آموزش و انجام فعالیت‌های تحقیقاتی می‌پرداختند و نیز به تربیت شاگردان بسیاری از هر سلسله و مذهبی همت گماشتند و منشأ این وحدت علمی، آموزه‌های شیعی بود که از اهل بیت (علیه السلام) نقل شده است. حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: «أُنْظَرُ إِلَى مَا قَالَ وَ لَا تَنْتَظِرُ إِلَى مَنْ

۱. ترکمنی آذر، «مراکز علمی ایران در دوره ایلخانان»، ص ۱۵.

۲. خالقی، نقش سیمای جمهوری اسلامی ایران در ایجاد و ترویج یک الگوی ایرانی-اسلامی مطالعه موردی: خواجه نصیر الدین طوسی، ص ۴۹.

قال؛ به گفته بنگر نه به گوینده آن.^۱ بنابراین راه‌اندازی و تاسیس رصدخانه مراغه و جمع‌آوری علما با تعلقات مذهبی متفاوت در یک مکان واحد و ایجاد روابط دوستانه و مناظرات علمی از سوی علمای شیعی آن روزگار با آن‌ها سبب گسترش دین اسلام و به تبع آن مذهب تشیع می‌گردید.

بخش ششم: ترویج تشیع به وسیله حاکمان ایلخانی

یکی دیگر از تأثیرات مثبتی که مغولان در دوره حکومتی خود برای شیعیان داشتند ترویج تشیع بود. این نکته بسیار مهم و حائز اهمیت است که یک «مذهب» اگر مورد قبول و حمایت مراکز قدرت و حاکمیت باشد قطعاً از مجال و فرصت بیشتری برای گسترش و ترویج آراء و اندیشه‌های خویش برخوردار خواهد بود. در دوره حکومت ایلخانان، مذهب تشیع، علاوه بر برخورداری از عالمان ربانی و دین‌شناسان و روحانیون برجسته، از همراهی و حمایت حاکمان ایلخانی بهره‌مند گردید^۲ و این «وحدت مذهبی» میان عالمان شیعی و حاکمان ایلخانی زمینه‌نشر، تبلیغ و گسترش حداکثری تشیع را در جهان اسلام بیش از پیش فراهم آورد. زمانی که حاکم ایلخانی سلطان محمد خدابنده با ارشاد و راهنمایی‌های مدبرانه علامه حلی شیعه شد و سپس آن را مذهب رسمی قرار داد بسیاری از مردم ایران به مذهب شیعه امامی گرایش پیدا کردند و این گرایش‌ها استمرار داشت و با ظهور شاه اسماعیل و تشکیل دولت صفوی، مذهب تشیع در ایران رسمی و سپس تثبیت شد.^۳

۱. مجلسی، روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۱۳، ص ۱۶۷.

۲. مرتضوی، «دین و مذهب در عهد ایلخانان»، ص ۲۰.

۳. مجلسی، روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۱۳، ص ۱۶۷.

نتیجه گیری

حمله مغولان به سرزمین ایران یکی از حادثه های مهم تاریخ این کشور می باشد اگرچه مغولان با حمله خود بسیاری از کانون های مرکز علم و فرهنگ اسلام و ایرانی را نابود کردند و شهرهای بسیاری را ویران کردند و خسارات بی شماری برای کشور ایران به بار آوردند ولی در دوره حاکمیت خود در ایران خدمات قابل توجهی از قبیل: بستر سازی و زمینه سازی ورود علما به دربار و پذیرفتن مناصب و مشاغل حکومتی، ورود علما به مناظرات علمی و ایجاد فرصت برای اثبات مذهب شیعه، و... انجام دادند. شایان ذکر است که از مهم ترین خدمات و تاثیرات مثبتی که برای این سرزمین انجام دادند این بود تشیع امامی را مذهب رسمی کشور در آن زمان اعلام کردند اگرچه این رسمیت فراگیر نشد و تداوم نیافت ولی باید توجه داشت ایلخانان اولین حکومتی بودند که بعد از اسلام تشیع را مذهب رسمی قرار دادند.

منابع و مآخذ

- اعظمی، فریبا، اسلام پذیری ایلخانان با تکیه بر سلطنت غازان خان، دانشگاه لرستان، شهرپور ۱۳۸۸.
- اقبال آشتیانی، عباس، تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری، تهران، امیر کبیر، چاپ هشتم، ۱۳۸۴.
- آیتی، عبدالمحمد، تحریر تاریخ و صاف، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ سوم، ۱۳۸۳.
- بابا خانیان، شهرام، طرح مجموعه علمی تاریخی خواجه نصیرالدین طوسی، دانشگاه شهید بهشتی، بهمن ۱۳۷۶.
- جمعی از محققان پژوهشکده باقرالعلوم، بازنویسی گلشن ابرار، سرپرستی عبدالله جودتی استیار، قم، انتشارات پژوهشکده باقرالعلوم، چاپ اول، ۱۳۹۳.
- حاجیلو، محمدعلی، ریشه‌های تاریخی تشیع در ایران، یک جلدی، قم، انتشارات مجمع جهانی شیعه شناسی، ۱۳۸۶.
- حکمتیان، کبری، نقش علمای شیعی عصر ایلخانی در گسترش حیات سیاسی - اجتماعی تشیع (با تاکید بر نقش خواجه نصیرالدین طوسی و علامه حلی)، دانشگاه قم، پاییز ۱۳۹۳.
- خواند میر، غیاث الدین بن هماد الدین، تاریخ حبیب السیر، از حمله مغول تا مرگ ایلخان اسمعیل اول، ۴ جلدی، تهران، خیام، چاپ چهارم، ۱۳۸۰.
- راوندی، مرتضی، تاریخ اجتماعی ایران، ۱۲ جلدی، تهران: انتشارات نگاه، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
- سعید الهی، امیر، « ایلخانان بودایی در ایران »، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ص ۵۵-۵۹، تیر، مرداد، شهریور، ۱۳۸۳.
- شوشتری، نورالله شریف الدین، مجالس المومنین، مصحح احمد عبد مناف، تهران، انتشارات الاسلامیه، بی تا.

- صدر، حسن، شیعه و پایه گذاری علوم اسلامی، یک جلدی، مترجم محمد مختاری، تهران، روزبه، ۱۳۵۷.
- صفای ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران، فردوس، چاپ هشتم، ۱۳۷۸.
- عبدالعزيز، صاحب جواهر، آثار الشیعه الامامیه، مترجم علی جواهر کلام، تهران، مطبعه مجلس، ۱۳۰۷.
- القاشانی، ابوالقاسم عبدالله بن محمد، تاریخ اولجایتو، محقق و مصحح: مهین همبلی، یک جلدی، تهران، انتشارات علمی-فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۸۴.
- گروه تاریخ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تاریخ تشیع، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹.
- مجلسی، محمد تقی بن مقصود علی، روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، محقق و مصحح: حسین موسوی کرمانی و علی پناه اشتهاوردی، ۱۴ جلدی، قم، مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانور، چاپ دوم، ۱۴۰۶ق.
- مدرس رضوی، محمد تقی، احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی، تهران، اساطیر، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
- مستوفی، حمدالله، تاریخ گزیده، محقق و مصحح: عبدالحسین نوایی، تهران، امیر کبیر، چاپ سوم، ۱۳۶۴.
- مشکاه، احمد، تاریخ تشیع در ایران، یک جلدی، بی‌جا، هادی مشکاه، ۱۳۵۸.
- نجاتی، محمد سعید، سید تاج الدین حسینی آوی، تهران، مشعر، ۱۳۹۳.
- نصر، سید حسین «در آمدی بر زندگی و آثار خواجه نصیرالدین طوسی» مترجم: علی‌رضا رضایت، ماهنامه پژوهشی اطلاعات حکمت و معرفت، شماره ۱۱.
- ولایتی، عی اکبر، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران (پیدایش و شکوفایی)، دوجلدی، تهران، وزارت امور خارجه مرکز چاپ و انتشارات، چاپ پنجم، پاییز ۱۳۹۰.

- الویری، محسن، مروری بر جغرافیای تاریخی آوه مهد تشیع در ایران، یک جلدی، تهران، امید دانش، ۱۳۸۰.
- ترکمنی آذر، پروین، «مراکز علمی ایران در دوره ایلخانان»، فصلنامه تاریخ اسلام، شماره مسلسل ۲۹، ص ۱۵، سال هشتم، بهار ۱۳۸۶.
- خالقی، علی، «تحلیلی بر تفکر سیاسی فقهای شیعه در عصر ایلخانان»، فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن مطالعات سیاسی حوزه، نشریه سیاست متعالیه، دوره اول، شماره ۳، ص ۱۰۳-۱۱۷، سال اول، زمستان ۱۳۹۲.
- خالقی، لیلا، نقش سیمای جمهوری اسلامی ایران در ایجاد و ترویج یک الگوی ایرانی-اسلامی مطالعه موردی: خواجه نصیرالدین طوسی، دانشگاه صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، پاییز ۱۳۹۱.
- رضوی، سید ابوالفضل، «نقش شیعیان امامی اثنی عشری در اسلام پذیری ایلخانان»، مجله علمی-تخصصی تاریخ ایران و اسلام، دانشگاه لرستان، شماره ۴، ص ۳-۱۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۷.
- مرتضوی، منوچهر، «دین و مذهب در عهد ایلخانان ایران»، نشریه بهار، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، شماره ۴۴، ص ۲۱-۲۲، ۱۳۳۷.

توجه داشته باشید: جهت چاپ مقالات خود در نشریات علمی و همایش های معتبر با (خانم دکتر جعفری) ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵ تماس بگیرید. گواهی نامه پذیرش و چاپ مقاله، کمتر از ۷۲ ساعت صادر می گردد.

پنجمین همایش علمی پژوهشی مطالعات علمی علوم انسانی در جهان اسلام (۱۴۰۱) موسسه قانون یار، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی-دانشگاه فرهنگیان، آموزش و پرورش و ...

**موسسه علمی و حقوقی قانون یار
برگزار می کند**

**پنجمین همایش علمی-پژوهشی
مطالعات علمی علوم انسانی در جهان اسلام**

ارگان ها و سازمان های حامی معنوی برگزاری همایش (در استان کرمانشاه)
دانشگاه فرهنگیان - سازمان ارشاد اسلامی - آموزش و پرورش - بنیاد شهید، سازمان شهرداری و ...

www.Olomensani.ir **www.Ghanonyar.ir**

محورهای پذیرش مقالات

- تمام گرایش های رشته فقه، حقوق و علوم قضایی ■ علوم تربیتی، تکنولوژی آموزشی و آموزش و پرورش
- روانشناسی، علوم اجتماعی، علوم دینی و مذهبی ■ علوم اقتصادی، بانکی و تمام گرایش های مدیریت

مکان و زمان برگزاری همایش **دبیر علمی و مسئول همایش** **مدیر اجرایی همایش**
 کرمانشاه - ۱۴۰۱/۱۲/۱۱ **دکتر بهنام اسدی** **دکتر شهلا رضایی**

ایمیل رسمی همایش جهت دریافت مقالات پژوهشگران **ارسال مقاله از طریق واتس آپ، اینستاگرام، تلگرام، روبیکا به شماره ۰۹۱۰۰۶۳۶۰۰۲**
 دبیرخانه مرکزی موسسه قانون یار: تهران، میدان انقلاب، خیابان اردیبهشت، موسسه قانون یار ۰۵۲۶-۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹
 ((در صورت طرح سوال درخصوص ارسال مقاله با جذب در هیات علمی همایش با خانم دکتر قبادی تماس بگیرید ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵))

 CiteFactor
Academic Scientific Journals
Index (University of California-San Francisco)
  MENDELEY
PBIN.com
Sponsored And Indexed
  جهاد
دانشگاهی
Scientific Information Database
  DRJI
Directory of Research Journals Indexing
ICI WORLD of JOURNALS
  CONF PAPER
Sponsored and indexed by CIVILICA
We Respect the Science